

**METODICKO-PEDAGOGICKÉ CENTRUM BRATISLAVA
ALOKOVANÉ PRACOVISKO PREŠOV**

ROMA EDUCATION FUND - RÓMSKY VZDELÁVACÍ FOND

**DAGMAR ČTVRTNÍČKOVÁ
TATIANA ALEXOVIČOVÁ**

OTVORME DVERE ĽUDSKÝM PRÁVAM

2008

**METODICKO-PEDAGOGICKÉ CENTRUM BRATISLAVA
ALOKOVANÉ PRACOVISKO PREŠOV**

**DAGMAR ČTVRTNÍČKOVÁ
TATIANA ALEXOVIČOVÁ**

Otvorme dvere ľudským právam

2008

Predhovor

Vo väčšine dokumentov týkajúcich sa školského systému Slovenskej republiky sú neoddeliteľne späté slová výchova a vzdelávanie. „Vláda považuje výchovu a vzdelávanie slovenskej spoločnosti za základný prostriedok jej ďalšieho rozvoja a rozhodujúcu podmienku jej úspešného adaptovania sa v integrujúcom európskom priestore. Vzdelávanie a výchova sa budú rozvíjať v duchu moderných európskych a svetových trendov a národných, sociálnych a kresťanských tradícií, pri rešpektovaní svetonázoru a uplatňovaní princípov demokracie.“¹ V súvislosti so spomínanými európskymi a svetovými trendmi k takým výchovám, ako sú napr. výchova k manželstvu a rodičovstvu a environmentálna výchova, pribudla v posledných rokoch aj výchova k ľudským právam.

To, že sa výchova k ľudským právam stala súčasťou edukačného procesu, je dôsledkom vývinu spoločnosti a dôkazom toho, že ide o celospoločenskú záležitosť aj napriek tomu, že záujem verejnosti je vo všeobecnosti upriamený najmä na životnú úroveň.

Na usmernenie výchovy k ľudským právam v rezorte školstva bol Ministerstvom školstva SR v spolupráci so Štátnym pedagogickým ústavom podľa uznesenia vlády SR č. 446/2004 vypracovaný dokument Národný plán výchovy k ľudským právam na roky 2005 – 2014² (ďalej len Národný plán). Materiál bol vypracovaný ako súčasť Dekády OSN³ v SR a je v súlade s Direktívami OSN.

Aby všetky zúčastnené strany výchovno-vzdelávacieho procesu mali pocit bezpečia a istoty dodržiavania ľudských práv, je dôležité, aby školský systém ľudské práva nielen toleroval, ale aj podporoval.

¹ <http://www-8.vlada.gov.sk/index.php?ID=1690>

² Dokument bol schválený na 2. operatívnej porade ministra školstva dňa 8. februára 2005.

³ Dekáda OSN výchovy k ľudským právam (1995-2004)

O to dôležitejšie je to medzi populáciou zo sociálne znevýhodneného prostredia, v ktorom k porušovaniu ľudských a v rámci nich aj detských práv dochádza častejšie.

Obsah

Predhovor	2
Obsah	4
Úvod	5
1 Teoretické východiská implementácie ľudských práv do edukácie	7
1.1 Vývoj a podstata ľudských práv a noriem	9
1.2 Dokumenty v oblasti školstva v SR usmerňujúce výchovu k ľudským právam	12
1.3 Výchova k ľudským právam v základných školách	14
2 Námety na implementáciu ľudských práv a Dohovoru o právach dieťaťa do edukačného procesu.....	18
Záver.....	30
Zoznam bibliografických odkazov.....	31

Úvod

Realizovať výchovu k ľudským právam znamená zamerať sa predovšetkým na najdôležitejšie ciele výchovy k ľudským právam v školách, medzi ktoré patrí jednak osvojenie si vedomostí, zručností a postojov, ktoré napomáhajú utvárať a v bežnom živote vnímať a posilňovať ľudskú dôstojnosť, ale aj vedome sa zúčastňovať na vývoji demokratickej spoločnosti v súlade s jej princípmi a hodnotami.

Výchovu k ľudským právam zabezpečujú všetci pedagogickí zamestnanci, v niektorých prípadoch v súčinnosti aj s nepedagogickými zamestnancami, nielen vyučujúci občianskej výchovy, resp. náuky o spoločnosti. Mnohí z nich nie sú oboznámení so základnými údajmi týkajúcimi sa ľudských práv a tiež nemajú predstavu o tom, ako realizovať výchovu k ľudským právam v škole. Náročnejšiu prácu majú so žiakmi prvého stupňa, a ak ide o deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, je to priam sisyfovská námaha. Týmto deťom chýbajú nielen základné teoretické vedomosti, ale najmä tie najjednoduchšie zručnosti a návyky v uvedenej oblasti. Často pod vplyvom prostredia sú ich predstavy o ľudsko-právnych vzťahoch a demokracii skreslené a nesprávne interpretované.

Publikácia je určená všetkým pedagogickým zamestnancom, ktorí majú záujem získať teoretické podklady z oblasti ľudských práv a rôzne námety na praktické činnosti formou aktivít, rozvíjajúcich a ovplyvňujúcich osobnostný rozvoj žiakov v ich sociálnych, občianskych a iných kompetenciách.

V prvej kapitole sme sa zamerali na základné informácie o vývoji ľudských práv a noriem týkajúcich sa tejto oblasti, pričom stručne približujeme aj triedenie ľudských práv a údaje o základnom dokumente výchovy ľudských práv - Národnom pláne, východiskách jeho vzniku a ďalšie informácie, ktoré môžu napomôcť

k efektívnejšej realizácii výchovy k ľudským právam, teda aj k tomu, aby sa školy stali prostredím, v ktorom je porušenie ľudských práv skôr iba výnimka, ktorá potvrdzuje pravidlo. Druhá kapitola obsahuje námety na implementáciu ľudských práv a Dohovoru o právach dieťaťa do edukačného procesu.

1 Teoretické východiská implementácie ľudských práv do edukácie

K realizácii úloh súvisiacich s výchovou v duchu humanizmu a so vzdelávaním v oblasti ľudských práv a práv dieťaťa, predchádzania všetkých foriem diskriminácie, xenofóbie, intolerancie a rasizmu sú nevyhnutné základné poznatky, zručnosti, postoje a hodnoty. Pedagogickí zamestnanci ich potrebujú, aby mohli zabezpečiť ochranu detí, ale aj prevenciu napr. agresívneho správania, šikanovania, týrania (fyzického alebo psychického), sexuálneho zneužívania, bezproblémovej segregácie rómskych detí a žiakov v školách a školských zariadeniach a pod. V súvislosti s porušovaním ľudských práv môže ísť napríklad o diskrimináciu, rasizmus alebo xenofóbiu.

Diskriminácia je jedným zo spôsobov porušovania ľudských práv v školách aj napriek tomu, že ju zakazuje viacero slovenských zákonov i medzinárodných dokumentov. „Diskriminácia je také konanie, keď sa v tej istej situácii zaobchádza s jedným človekom (skupinou ľudí) inak než s iným človekom (skupinou ľudí) na základe jeho rasového alebo etnického pôvodu, vierovyznania, veku, pohlavia alebo sexuálnej orientácie.“⁴ Diskriminácia sa môže prejaviť priamo alebo nepriamo. Priama diskriminácia sa prejavuje rozdielnym prístupom k osobám alebo skupinám osôb v rovnakej alebo podobnej situácii a dôvodom tohto rozdielneho zaobchádzania je pohlavie, etnická príslušnosť, farba pleti, rasa, pôvod či príslušnosť k určitej skupine, pričom dôvod diskriminujúci často priamo neprizná. Nepriama diskriminácia sa vyskytuje napr. vo forme rôznych navonok neutrálnych predpisov, rozhodnutí, pokynov (alebo aj praxe), ktoré znevýhodňujú jednu osobu v porovnaní s druhou. Ak sa nimi sleduje oprávnený záujem a je to nevyhnutné na

⁴ Wikipédia

jeho dosiahnutie, v takomto prípade o diskrimináciu nepôjde. Zákon nepovažuje za diskrimináciu také zaobchádzanie, ktoré je objektívne odôvodnené povahou činností vykonávaných napr. aj v škole - určenie minimálnej alebo maximálnej vekovej hranice ako podmienky prijatia do školy, alebo ukončenie povinnej školskej dochádzky, alebo stanovenie podmienky zdravotnej spôsobilosti pri štúdiu niektorých odborov.

V každodennom živote sa vyskytuje aj diskriminácia obťažovaním. „Diskriminačné obťažovanie je také zaobchádzanie s osobou (ktorá sa od majority niečím odlišuje), ktoré je nepríjemné, nevhodné alebo urážlivé, v dôsledku čoho je znížená dôstojnosť tejto osoby alebo sa pre ňu vytvorilo nepriateľské, ponižujúce alebo zastrahujúce prostredie.“⁵

Obeťou diskriminácie môže byť „každý, s kým sa pri výkone práv a povinností zaobchádza menej priaznivo ako s inou osobou v porovnateľnej situácii, a to z dôvodu jeho veku, pohlavia, rasy, príslušnosti k národnostnej menšine či etnickej skupine a podobne. To znamená, že diskriminovaní môžeme byť len vtedy, ak uplatňujeme či presadzujeme nejaké svoje právo.“⁶

V súčasnosti je najdôležitejším predpisom v oblasti diskriminácie zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou (ďalej len antidiskriminačný zákon), ktorý platí od 1. júla 2004 a „jeho podstatou je úprava zásady rovnakého zaobchádzania a stanovenie prostriedkov právnej ochrany, ak dôjde k porušeniu tejto zásady. Zákon definuje druhy diskriminácie a zakazuje diskrimináciu z akéhokoľvek dôvodu.“⁷ Zákaz diskriminácie sa vzťahuje na širokú sféru spoločenského života s výnimkou súkromných vzťahov, to znamená zákaz diskriminácie platí aj pre učiteľov.

⁵ Povedzme nie diskriminácii, s. 12

⁶ Povedzme nie diskriminácii, s. 14

⁷ Povedzme nie diskriminácii, s. 7

Diskrimináciu nie je možné vždy jednoznačne preukázať. Na odhaľovanie diskriminácie sa vo svete (na Slovensku len ojedinele) používa účinná a overená metóda tzv. "testovanie" alebo medzinárodne "testing". Ide o metódu, ktorá overí podozrenie z diskriminácie.⁸

Okrem diskriminácie sa aj v Slovenskej republike môžeme stretnúť s rasizmom a xenofóbiou. „Rasizmus je diskriminačná teória, ktorá rozdeľuje ľudí podľa rasy. Podľa časti zástancov rasizmu možno ľudský druh rozdeliť do niekoľkých kategórií podľa rasy, ktoré možno zoradiť do hierarchickej štruktúry. V niektorých prípadoch však rasizmus nehovorí o nerovnocennosti, ale snaží sa o zachovanie jednotnosti rasy na danom území.“⁹ Xenofóbia je „strach z ľudí, ktorí sú iní ako my.“¹⁰ V slovenských školách sa vyskytujú žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia, s odlišnou farbou pleti či črt tváre, ktorí môžu byť ohrozovaní ľuďmi s rôznymi predsudkami čiastočne aj preto, že neboli správne a cielene vedení vo výchove k ľudským právam a nepoznajú príslušné dokumenty či normy.

1.1 Vývoj a podstata ľudských práv a noriem

Ľudstvo po skončení 2. svetovej vojny, otrasené jej hrôzami, hľadalo spôsoby, ako zabrániť ich opakovaniu. Začiatkom roku 1947 Organizácia spojených národov¹¹ (ďalej len OSN) určila osemčlennú komisiu ľudských práv, ktorá dostala úlohu vypracovať deklaráciu zakotvujúcu základné ľudské práva a slobody. Výsledkom ich činnosti je **Všeobecná deklarácia ľudských práv** prijatá 10. decembra 1948 všetkými vtedajšími 52 členskými štátmi OSN. Tento deň sa každoročne pripomína ako Medzinárodný deň ľudských práv. Týmto činom sa

⁸ Povedzme nie diskriminácii, s. 23

⁹ Wikipédia,

¹⁰ Kusý, M.: Podoby diskriminácie

¹¹ Organizácia Spojených národov (OSN), po anglicky *United Nations Organisation* (UNO, hovorovo UN), je medzinárodná organizácia združujúca väčšinu štátov sveta, ktorá vznikla 25. apríla 1945 v San Franciscu.

vytvoril základ súboru širokej škály právnych noriem na ochranu ľudských práv. Samotný proces prijatia deklarácie bol komplikovaný. Riešili sa mnohé sporné otázky a počet hlasovaní presiahol 1400. Už samotný názov deklarácie obsahuje jednu z jej najzákladnejších čít – všeobecnosť ľudských práv. Prvýkrát v histórii ľudských dejín vznikol dokument, ktorý sa týkal všetkých bez rozdielu štátnej príslušnosti, rasy alebo náboženstva.

V úvode Všeobecnej deklarácie ľudských práv sa vyhlasuje, že práva a slobody uvedené v dokumente sa týkajú všetkých ľudí bez rozdielu. Všetkým patria od narodenia a nikomu nemôžu byť odopreté. Nasledujúcich 30 článkov môžeme rozdeliť do dvoch hlavných kategórií:

1. **osobné, občianske a politické práva** (články 1 až 21), napríklad právo na život, slobodu a rovnosť, na rovnakú ochranu proti diskriminácii, právo na spravodlivý, nezávislý a nestranný súd, na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva atď. Tieto práva zaručujú človeku účasť v živote spoločnosti a taktiež ho ochraňujú pre svojvoľným zaobchádzaním a konaním rôznych orgánov alebo jednotlivcov.
2. **ekonomické, sociálne a kultúrne práva** (články 22 až 27), napr. právo na sociálne zabezpečenie, vzdelanie, odpočinok, slobodnú voľbu zamestnania, prácu, atď. Uvedené práva zaručujú možnosť rozvoja ľudskej osobnosti a zapojenia sa do života spoločnosti.

Postupne boli dokumenty so zameraním na ľudské práva rozširované a na ochranu skupín ľudí, ktoré boli v minulosti často vystavené rôznym formám diskriminácie (napr. deti, ženy), boli prijaté ďalšie zmluvy¹², napr.:

- Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (New York 21. december 1965, vyhláška č. 95/1974 Zb.),

¹² Všeobecne záväzné právne predpisy v oblasti ľudských práv v Slovenskej republike tvoria Prílohu č. 2 Národného plánu

- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach
(New York 16. december 1966, vyhláška č. 120/1976 Zb.),
- Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien
(New York 18. december 1979, vyhláška č. 62/1987 Zb.),
- Dohovor proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu
zaobchádzaniu alebo trestaniu
(New York 10. december 1984, vyhláška č. 143/1988 Zb.),
- Dohovor o právach dieťaťa
(New York 20. november 1989, oznámenie č. 104/1991 Zb.).

Existujú rôzne delenia ľudských práv. Z hľadiska ich historického vývoja, ako boli postupom času včleňované do dokumentov, hovoríme o troch generáciách ľudských práv:

- prvá generácia – tvoria ju občianske a politické práva,
- druhá generácia – zahŕňa sociálne, ekonomické/hospodárske a kultúrne práva,
- tretia generácia – predstavujú ju tzv. práva solidarity. Ide skôr o ideály, o ktoré sa ľudstvo snaží. Sú to napr. právo na mier, na ochranu životného prostredia, harmonický vývoj kultúr, ochrana národnostných menšín a pod.

Ďalšie rozdelenie je napríklad triedenie ľudských práv na základné a odvodené. Za základné práva sa považujú práva prvej generácie ľudských práv, do druhej kategórie patria ostatné práva, napr. hospodárske, sociálne a kultúrne.

V medzinárodných dokumentoch sú zakotvené ľudské práva, ktoré sa môžu deliť podľa rôznych kritérií, napr. podľa obsahu (na práva alebo slobody), podľa charakteru (na občianske, politické, hospodárske, kultúrne a sociálne),

podľa toho, či práva uplatňuje jednotlivec alebo skupina osôb (individuálne a kolektívne).

Ochrana a uplatňovanie ľudských práv nie sú vo všetkých štátoch samozrejmosťou. Nevyhnutnosťou je existencia právneho štátu a uplatňovanie princípov demokracie. Základom a minimálnym štandardom pre ich dodržiavanie sú medzinárodné dokumenty, na základe ktorých sú v ústave obsiahnuté zákony, ktoré by mali garantovať aj ochranu ľudských práv a slobôd. V Slovenskej ústave sú ľudské práva a slobody priamo obsahom článkov 17 až 32.

Minimálny štandard predstavujú najzákladnejšie práva súvisiace so životom, ktoré musia byť uplatnené za každej situácie a ktoré nemôžu byť zrušené za žiadnych okolností (ani v čase nepokojov). Ide napr. o právo dieťaťa na ochranu, právo chorých a ranených na lekársku pomoc.

1.2 Dokumenty v oblasti školstva v SR usmerňujúce výchovu k ľudským právam

Ešte v roku 1994 Valné zhromaždenie Organizácie spojených národov (ďalej len „OSN“) rezolúciou č. 49/184 vyhlásilo Dekádu výchovy k ľudským právam na obdobie 1995 – 2004, hoci definícia pojmu výchova a vzdelávanie k ľudským právam bola po prvýkrát zverejnená až v roku 1997 v Správe generálneho tajomníka OSN na 52. zasadnutí Valného zhromaždenia OSN.¹³

V tomto dokumente sa výchova a vzdelávanie k ľudským právam nechápe ako proces vštepovania vedomostí, ale ako „proces výchovy so zameraním na informovanosť, vytváranie všeobecnej kultúry, formovanie postojov, ktoré sa zameriavajú najmä na:

¹³ Národný plán, s. 3

- zvýšenie rešpektovania ľudských práv a základných slobôd,
- úplný rozvoj osobnosti a zachovanie ľudskej dôstojnosti,
- propagáciu porozumenia, tolerancie, rovnosti šancí pre každého, priateľstva medzi národmi ako aj medzi rasovými, národnostnými, etnickými, náboženskými a jazykovými skupinami,
- sprostredkovanie možnosti efektívne sa zúčastňovať na verejnom živote pre každého človeka.¹⁴

Podľa tohto dokumentu sú výchova a vzdelávanie týkajúce sa ľudských práv základným právom a jednotlivé vlády členských štátov OSN majú povinnosť pripraviť národné plány, ktorých obsahom je:

- „ochrana a rešpektovanie ľudských práv pre každého obyvateľa krajiny,
- hlásanie myšlienky nezávislosti, neoddeliteľnosti a všeobecnej platnosti ľudských práv,
- výchova a vzdelávanie k ľudským právam, ako nástroj na dosiahnutie demokracie, udržateľného rastu, právnej spoločnosti, vonkajších životných podmienok a mieru,
- podporovanie znalostí a zručností k využívaniu nástrojov a mechanizmov ochrany ľudských práv,
- podporovanie tvorby pedagogických dokumentov, týkajúcich sa problematiky ľudských práv,
- preskúmanie koncepcie učebných materiálov, určených na výchovu a vzdelávanie k ľudským právam,
- podporovanie tvorby analýz o trvalých, ako aj aktuálnych problémoch, týkajúcich sa problematiky ľudských práv, ktorých výsledkom je riešenie v zhode so štandardom ľudských práv.¹⁵

¹⁴ Národný plán

Na základe týchto skutočností bol vypracovaný Národný plán výchovy k ľudským právam na roky 2005 – 2014 a schválený 8. februára 2005 Ministerstvom školstva Slovenskej republiky.

1.3 Výchova k ľudským právam v základných školách

HRE - Human rights education - v preklade znamená vzdelávanie/výchova k ľudským právam. Vzdelávanie predstavuje jednak získavanie poznatkov, faktov, napr. o dokumentoch týkajúcich sa ľudských práv, alebo informácie o potlačovaní ľudských práv, či už v Slovenskej republike alebo vo svete, a jednak rozvíjanie postojev, vlastných hodnôt a zručností nevyhnutných k dodržiavaniu a podpore ľudských práv.¹⁶

Výchova k ľudským právam je obsiahnutá aj v odporúčaní Európskeho parlamentu z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie. Spoločenské a občianske kompetencie¹⁷ podľa tohto dokumentu zahŕňajú individuálne, medziľudské a medzikultúrne kompetencie a pokrývajú všetky formy správania, ktoré jednotlivec využíva na efektívnu a konštruktívnu účasť na spoločnom a pracovnom živote, a to najmä v čoraz rozmanitejších spoločnostiach, a v potrebných prípadoch na riešenie konfliktov. Občianske kompetencie umožnia jednotlivcom zúčastňovať sa v plnej miere na občianskom živote založenom na znalosti spoločenských a politických konceptov a štruktúr a prijatí záväzku aktívnej a demokratickej účasti.

¹⁵ Národný plán

¹⁶ Co je vzdelávaní k lidským právam?

¹⁷ Ostatné kompetencie pozri v Odporúčaní Európskeho parlamentu z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie

Odporúčanie Európskeho parlamentu o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie obsahuje aj základné vedomosti, zručnosti a postoje súvisiace so spoločenskými a občianskymi kompetenciami:

„A. **Spoločenská kompetencia** je prepojená s osobným a spoločenským blahom, ktoré si vyžaduje porozumenie spôsobu, akým si jednotlivci môžu zabezpečiť optimálne fyzické a psychické zdravie, vrátane ako zdroj pre jednotlivca, jeho rodinu, jeho najbližšie spoločenské prostredie, a vedomosti o tom, ako k tomu môže prispieť zdravý životný štýl. Pre úspešnú účasť v medziľudských a spoločenských vzťahoch je podstatné chápať kódy správania sa a spôsoby, ktoré sú všeobecne prijateľné v rozličných spoločnostiach a prostrediach (napr. v práci). Je rovnako dôležité byť si vedomý základných konceptov vzťahujúcich sa na jednotlivcov, skupiny, pracovné organizácie, rodovú rovnosť a nediskrimináciu, spoločnosť a kultúru. Je nevyhnutné porozumieť viackultúrnym a sociálno-ekonomickým rozmerom európskych spoločností a spôsobu, akým je národná kultúrna identita prepojená s európskou identitou.“¹⁸ Dokument určuje k jednotlivým kompetenciám aj základné zručnosti. Ide o schopnosť konštruktívne komunikovať v rozličných prostrediach, byť tolerantný, vyjadrovať odlišné stanoviská a porozumieť im, vyjednávať so schopnosťou vytvárať dôveru a cítiť empatiu.“¹⁹ V rámci nej sa vyzdvihuje postoj spolupráce, asertivity a integrity. Jednotlivci by mali mať záujem o medzikultúrnu komunikáciu a mali by si ceniť rozmanitosť hodnôt a rešpektovať ostatných ľudí a mali by byť pripravení prekonávať predsudky a robiť kompromisy.

„B. **Občianska kompetencia** je založená na vedomostiach o konceptoch demokracie, spravodlivosti, rovnosti, občianstva a občianskych práv vrátane ich vyjadrenia v Charte základných práv Európskej únie a v medzinárodných

¹⁸ Odporúčanie Európskeho parlamentu a rady z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie, s. 8 – 9.

¹⁹ Odporúčanie Európskeho parlamentu a rady z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie

deklaráciách a ako sú uplatňované v rôznych inštitúciách na miestnej, regionálnej, národnej, európskej a medzinárodnej úrovni. Patria sem vedomosti o súčasnom dianí, ako aj o hlavných udalostiach a trendoch v národnej, európskej a svetovej histórii. Okrem toho by sa mala rozvíjať informovanosť o cieľoch, hodnotách a politikách sociálnych a politických hnutí. Dôležité sú aj vedomosti o európskej integrácii a o štruktúrach Európskej únie, o hlavných cieľoch a hodnotách, ako aj informovanosť o rozmanitosti a kultúrnych identitách v Európe.²⁰

V rámci zručností súvisiacich s touto kompetenciou sú vyzdvihované najmä schopnosti „účinne komunikovať“ s inými ľuďmi vo verejnej sfére a prejavovať solidaritu a záujem pri riešení problémov, ktoré sa týkajú miestnej aj širšej komunity. Toto zahŕňa kritickú a kreatívnu úvahu a konštruktívnu účasť na komunálnych alebo susedských aktivitách, ako aj v rozhodovaní na všetkých úrovniach od miestnej po celoštátnu a európsku úroveň, najmä prostredníctvom účasti vo voľbách. Rešpektovanie ľudských práv v plnej miere, vrátane rovnosti ako základu demokracie, uvedomovanie si a chápanie rozdielov medzi hodnotovými systémami rozličných náboženstiev alebo etnických skupín je základom pozitívneho postoja. Toto znamená preukázanie zmyslu spolupatričnosti do určitej lokality, krajiny, Európskej únie a Európy vo všeobecnosť, do sveta a ochotu zúčastňovať sa na demokratickom rozhodovaní na všetkých úrovniach. Patrí sem aj preukázanie zmyslu pre zodpovednosť, ako aj preukázanie porozumenia a rešpektu voči spoločným hodnotám, ktoré sú potrebné na zabezpečenie súdržnosti spoločenstva, ako je napríklad rešpektovanie demokratických zásad. Konštruktívna účasť tiež zahŕňa občianske aktivity, podporu

²⁰Odporúčanie Európskeho parlamentu a rady z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie, s. 8 – 9.

sociálnej rozmanitosti a súdržnosti a trvalo udržateľného rozvoja a pripravenosť rešpektovať hodnoty a súkromie iných ľudí.²¹

Výchova k ľudským právam sa v školskom systéme Slovenskej republiky v základných školách realizuje vo všeobecno-vzdelávacích predmetoch. Samostatný vyučovací predmet s názvom Ľudské práva neexistuje.

Osobnosť pedagóga a jeho štýl práce je dôležitým momentom vo vyučovacom procese. Svojím správaním a konaním môže podporiť, alebo naopak aj potlačiť, výchovu k ľudským právam.

²¹ Odporúčanie Európskeho parlamentu a rady z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie, s. 8 – 9.

2 Námety na implementáciu ľudských práv a Dohovoru o právach dieťaťa do edukačného procesu

Názov : Hra s mincou

Cieľ: Uvedomiť si, čo sú to ľudské práva.

Pomôcky: mince z rôznych štátov, „truhlica“, zošity, písacie potreby

Postup:

1. Učiteľ prinesie rôzne mince z rôznych štátov, ale nie starších ako je vek žiakov.
2. Postupne si každý žiak vyberie jednu mincu z „truhlice“ a sadne si do lavice.
3. Do zošita si poznačí rok vydania „svojej“ mince.
4. Učiteľ zadá úlohu, aby každý žiak uviedol:
 - a/ koľko mal v danom roku rokov a čo asi robil, na čo si pamätá,
 - b/ čím je mu blízky osobne tento rok (napríklad: narodil sa mi brat, boli sme na dovolenke, išiel som do prvej triedy, bol som v nemocnici, išiel som do 1. triedy ZŠ...),
 - c/ čím je známy tento rok zo spoločensko-politického hľadiska (žiaci si môžu pomôcť rôznymi encyklopédiami).
5. Po uplynutí času (podľa potreby) individuálnej práce žiaci prezentujú svoje výsledky poznačené v zošite.
6. V záverečnej diskusii učiteľ otázkami nabáda žiakov, aby uvažovali, či bola táto aktivita o ľudských právach a v čom.
7. Žiaci by mali s pomocou učiteľa dospieť k poznaniu, že napríklad rok narodenia je vlastne právo na život, rok nástupu do 1. triedy ZŠ je právo na vzdelanie, rok, kedy bol v nemocnici, je právo na zdravotnú starostlivosť...

(obmenené podľa D. Vargová, 2006, s. 16)

Názov : Rodinné spomienky

Cieľ: Lepšie sa poznať, vrátiť sa v spomienkach do detstva, vybaviť si, kto tvorí našu rodinu, odkiaľ pochádzam a kam patrím.

Pomôcky: „truhlica“, výkresy, farbičky, nástenka

Postup:

1. Žiaci si nájdú v triede ľubovoľné miesto a zaujmú polohu, v ktorej sa dobre cítia (sed, ľah, kľak...).

2. Učiteľ vyzve žiakov, aby zatvorili oči, uvoľnili sa, sústredili sa na seba, svoje pocity a vrátili sa do raného detstva. Môže sa ich pýtať:

Čo vidíte?

Aké osoby sa vám zjavili?

Vidíte seba? Čo práve robíte?

3. Po uplynutí času (asi 2 minúty alebo podľa potreby) učiteľ vyzve žiakov, aby otvorili oči a chvíľu porozmýšľali nad tým, čo si predstavovali.

4. Žiaci si vyberú z „truhlice“ výkres a nakreslia, čo si predstavovali.

5. Po uplynutí času (podľa potreby) žiaci prezentujú svoje zážitky z detstva.

6. Učiteľ sa snaží, aby žiaci hovorili v 1. osobe a v prítomnom čase (napríklad: Stojím pri mamke a držím ju za ruku....)

7. Svoj obrázok pripne žiak po odprezentovaní na nástenku.

8. Na záver učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:

Čo ste odhalili o sebe a o ostatných?

Čo bolo spoločné?

Čo bolo rozdielne?

(obmenené podľa Vargová, D. – Pilátová, N., 2006, s. 10)

Názov: Túžby, potreby, práva

Cieľ: Rozlíšiť túžby od potrieb.

Pomôcky: „truhlica“, čisté lístky, písacie potreby, nástenka

Postup:

1. Žiaci sedia voľne v triede.
 2. Každý žiak si vyberie zo „zázračnej truhlice“ dva čisté lístky.
 3. Učiteľ požiada žiakov, aby:
 - a/ na *jeden lístok* napísali, čo *chcú, ale nemajú na to právo* (napríklad: novú MP3, značkové oblečenie...),
 - b/ na *druhý lístok* napísali, čo *potrebujú a majú na to právo* (napríklad: vzdelanie, rodinu, byť vypočutý...).
 4. Po uplynutí času (podľa potreby) žiaci postupne prečítajú ostatným žiakom svoje odpovede a diskutujú, v čom spočíva rozdiel medzi túžbami, potrebami a právom.
 5. Po diskusii si vytvoria nástenku.
 6. Na jednu časť nástenky pripnú lístky so svojimi túžbami a na druhú časť nástenky lístky so svojimi potrebami.
 7. V rámci slovenského jazyka a literatúry môžu žiaci vymýšľať príbehy, písať slohové práce..., na hodinách výtvarnej výchovy rôznymi technikami a materiálmi vytvárať výtvarné práce s danou problematikou....
- (obmenené podľa D. Vargová, 2006, s. 17)

Názov : Čo by som urobil

Cieľ: Uvedomiť si, že práva rôznych jednotlivcov sa môžu dostať do konfliktu. Pochopiť, prečo ku konfliktom práv došlo a hľadať alternatívne spôsoby riešenia problémov. Rozvíjať sebauvedomovanie a rozvíjať aktívne počúvanie.

Pomôcky: „truhlica“, červené, zelené, modré a biele guľičky (lístky, kocky...), vytlačené opisy rôznych situácií, zošity, písacie potreby

Postup:

1. Žiaci sedia na koberci/stoličkách spolu s učiteľom.
2. Učiteľ vysvetlí žiakom, že niekedy sa práva jedného človeka rozchádzajú s právami druhého človeka, dokonca, že sa ľudia ocitnú v situácii, v ktorej sa ich práva dostanú do priameho ostrého konfliktu.
3. Pre ilustráciu môže uviesť konkrétne príklady zo života.

Zažil už niekto podobnú situáciu?

4. Žiaci sa rozdelia do štvoríc podľa farby guľičky, ktorú si vybrali z „truhlice“.
5. Každá skupina dostane vytlačený príbeh so situáciou (vhodné sú príbehy z každodenného života žiakov - domov, škola, kamaráti, rodičia, učiteľia...).

Situácia č. 1:

Do triedy príde nový žiak, ktorý sa prisťahoval z iného štátu. Nevie dobre po slovensky. Je veľmi nesmelý a nezapája sa do spoločných rozhovorov a hier. Stále pozoruje vaše hry. Čo urobíte?

Situácia č. 2:

Na školskom dvore je veľa detí, ktoré sa smejú, rozprávajú, behajú, vykrikujú a dobre sa zabávajú. Ďalej od ostatných sedí jeden chlapec celkom sám a smutný. Čo urobíte?

Situácia č. 3:

Sedíte v triede a čakáte na pani učiteľku. Niektorí žiaci majú zhadzujúce poznámky voči jednému žiakovi. Žiak je z toho veľmi smutný a zraňuje ho to. Pozerá na vás so spýtavým pohľadom. Čo urobíte?

Situácia č. 4:

Máte v triede žiaka, ktorý neustále spôsobuje problémy pani učiteľke. Je síce zábavný, ale už ste presýtení jeho správaním. Prichádza do triedy a sadá si k vám. Čo urobíte?

6. Po prečítaní príbehu členovia skupiny uvažujú nad otázkami, ktoré sú napísané na tabuli:

Čo sa stalo?

Došlo ku konfliktu?

Ako došlo ku konfliktu?

Prečo nastal?

Ako sa jednotlivé osoby cítili?

Bol záver šťastný/nešťastný?

Ako sa mohlo konfliktu predísť?

Ako sa to mohlo inak skončiť?

Aké práva a kým boli v príbehu ignorované?

Akými rôznymi spôsobmi by sa dal konflikt riešiť?

Ktoré z navrhovaných riešení je podľa vás najlepšie? Prečo?

Stávajú sa takéto situácie často?

Ako zvyčajne ľudia reagujú na tento typ osôb?

Stotožnil si sa s osobou z niektorej zo situácií.

7. Skupiny/žiaci vyjadrujú svoje návrhy.

Obmena:

1. Žiaci v skupinách môžu daný príbeh zahrať.
 2. V bode konfliktu učiteľ hru zastaví.
 3. Učiteľ požiada žiakov o návrhy, čo by mohlo nasledovať.
 4. Každá skupina si vyberie jeden návrh (jeden návrh môže zahrať aj viac skupín) a hranie rolí dokončia.
 5. Je vhodné smerovať žiakov k pokojnému riešeniu konfliktov.
- (obmenené podľa D. Vargová, 2006, s. 21-22 a J. Gibbs, 1994, s. 198)

Názov: Áno, nie, neviem

Cieľ: Aktívne rozhodovať a vyjadriť vlastný názor.

Postup:

1. Žiaci sedia v kruhu na stoličkách/na koberci.
2. Učiteľ predvedie 5 rozličných spôsobov, ktorými žiaci môžu hlasovať alebo vyjadriť svoj názor:
silno súhlasia: môžu mávať rukami nad hlavou, kričať hurá, bravó, to je ono, jednoznačne...,
súhlasia: vystretý palec na ruke nasmerujú hore,
nesúhlasia: vystretý palec na ruke nasmerujú dole,
silno nesúhlasia: môžu dupať nohami, kričať nie...,
ak nemajú žiadny názor: zložia si paže pred sebou.
3. Učiteľ dáva žiakom otázky v rýchlom slede za sebou tak, aby vyžadovali iba jednoznačné odpovede áno/nie.

Napríklad:

Hráte radi hokej?

Radi skáčete gumu?

Radi pomáhate spolužiakom?

Máte svoje obľúbené miesto, kde sa radi hráte?

Radi robíte zlosť súrodencom?

4. Učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:

Ako sa odlišuje tento typ hlasovania od toho, na ktorý ste boli zvyknutí?

Dávate prednosť niektorému inému spôsobu hlasovania? Prečo?

Hlasovali vaši kamaráti podobne ako vy? Záleží na tom?

Boli ste v pokušení zmeniť svoje hlasovanie, keď ste sa poobzerali a zistili, ako hlasujú ostatní?

Aký ste mali pocit z toho, že ste takto museli pred všetkými vyjadriť svoje presvedčenie?

5. Po tejto spoločnej aktivite môžu žiaci vymýšľať spôsoby hlasovania a následné otázky.

(obmenené podľa J. Gibbs, 1994, s. 209)

Názov: Štyri miesta

Cieľ: Prijímať individuálne rozdiely ostatných.

Pomôcky: štyri výkresy s obrázkami

Postup:

1. Žiaci sedia v kruhu na koberci/stoličkách.

2. Učiteľ zavesí do každého kúta miestnosti po jednom z výkresov z navrhovaných tematických okruhov (napr. zvieratá, veci, farby, šport...):

- s obrázkom zvieratá – jeleň, lev, líška, holub – veľryba, gepard, vlk, sýkorka...,
- s obrázkom veci – posteľ, stolička, televízor, pero...,
- s obrázkom farby – biela, modrá, červená, zelená, žltá, čierna, sivá...,

- s obrázkom športu – plávanie, hokej, krasokorčuľovanie, gymnastika...,
- s obrázkom jedla – mäsové výrobky a mäso, sladkosti a koláče, ovocie a zelenina, pečivo a chlieb...,
- s obrázkom televízneho programu – detektívky, rozprávky, prírodopisné filmy, športové podujatia...,
- s obrázkom rodiny – mama, otec, súrodenec, starý rodič/rodičia,
- s obrázkom priateľov – chlapec, dievča, chlapec a dievča, prázdny výkres „nikto“, „byť sám“.

Postupne môže učiteľ (podľa času) využiť všetky tematické okruhy.

2. Učiteľ požiada žiakov, aby sa každý postavil pod obrázok, s ktorým sa stotožňuje, a napísal pod neho svoje meno.

3. Ak sa už žiaci rozostavili pod obrázky, nech si medzi sebou porozprávajú prečo sa postavili pod daný obrázok.

4. Po uplynutí času (podľa potreby) si žiaci posadajú na svoje miesta.

5. Učiteľ požiada žiakov aby porozprávali o svojom výbere a povedali, prečo sa postavili pod obrázok.

6. Učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:

Aké vlastnosti má lev, líška, holub...?

Čo ti pripomínal/a posteľ, stolička, televízor, pero...?

Čo si si predstavil pri farbe?

Čo si sa dozvedel o svojich spolužiakoch v triede? O sebe?

Ťažko sa vám rozhodovalo?

Bolo pre vás ťažké vyjadriť svoje dôvody pred skupinou?

Všimol si si, kde stáli ostatní?

Bolo pre vás ťažké vybrať si so všetkých možností len jednu?

(obmenené podľa J. Gibbs, 1994, s. 211)

Názov: Moje právo

Cieľ: Prijímať stanovisko, že naše myšlienky aj práva sú neodňateľné – sú naše vlastné, nikto nám ich nemôže vziať.

Pomôcky: „truhlica“, rôzne veci, ktoré si môžu žiaci priniesť z domu

Postup:

1. Žiaci sedia v kruhu na koberci/stoličke.
2. Učiteľ požiada žiaka, ktorý sedí po jeho pravej strane, aby vybral jednu vec z „truhlice“, prezrel si ju, vymyslel pre danú vec použitie a podal spolužiakovi, ktorý sedí po jeho pravej strane.
3. Ak žiakovi nič nenapadá, podá vec ďalšiemu spolužiakovi.
4. Takto pokračuje „vymýšľanie použitia“ vecí, kým sa všetky nevystriedajú.
5. Učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:

Čo je fantázia?

Načo ju používame? Môže nám ju niekto vziať?

Môžeme sa „ju“ naučiť?

Fantáziu nám nemôže nikto vziať, my sa s ňou narodíme. Podobne je to aj s právami. Ľudia si ich nemusia všímať, alebo ich porušovať, ale aj tak ich máme, bez ohľadu na to, kto sme, kde žijeme. Je to rovnaké aj s našou fantáziou.

(obmenené podľa Vargová, D. – Pilátová, N., 2006, s. 13)

Názov: Triedne práva

Cieľ: Vytvoriť práva triedy. Spolupracovať, dohodnúť sa a rešpektovať práva prijateľné pre všetkých. Vnímať práva ako niečo, čo sa týka detí a ich každodenných skúseností.

Pomôcky: „truhlica“, čisté hárky papiera, písacie potreby

Postup:

1. Žiaci sa voľne pohybujú po triede v sprievode hudby.
2. Učiteľ preruší hudbu a žiaci vytvoria skupiny podľa toho, aké číslo vysloví učiteľ. Napr. učiteľ vysloví číslo 2 a žiaci vytvoria dvojčlenné skupiny. Takto to pokračuje niekoľkokrát. Na záver vytvoria štvorčlenné skupiny.
3. Skupiny si nájdu ľubovoľné miesto v triede a jeden člen skupiny vyberie z „truhlice“ čistý hárok papiera rozdelený na tri časti a písacie potreby.
4. Učiteľ vyzve žiakov, aby sa pokúsili vytvoriť triedne práva, to znamená vytvoriť vyvážený zoznam práv, povinností a zákazov (nedovoleného správania).
5. Po uplynutí času (podľa potreby) hovorca skupiny prezentuje skupinové Triedne práva.
6. Po odprezentovaní všetkých skupín spoločne celá trieda dopĺňa, navrhuje a hlasuje za jednotlivé práva, povinnosti a zákazy.
7. Spoločne vytvoria Triedne práva, ktoré vyvesia na viditeľné miesto v triede.
8. Učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:
Bolo ľahké alebo ťažké dospieť k spoločnému riešeniu?
Každý sa podieľal na voľbe riešenia?
Čo ste cítili voči tým, ktorí mali rovnaký názor ako vy?
Čo ste cítili voči tým, ktorí nemali rovnaký názor ako vy?
Zmenili ste svoj názor, keď ste počuli názory iných?
Mali ste veľa rozličných názorov v skupine?
(obmenené podľa Vargová, D. – Pilátová, N., 2006, s. 18)

Názov: Skutočné príbehy

Cieľ: Identifikovať vlastné city, vyjadriť svoje pocity, zaujímať sa o pocity iných ľudí, prejavovať pozitívne city, vyhýbať sa negatívnym citom.

Pomôcky: „truhlica“, rôzne obrázky zamerané na porušovanie detských práv (najlepšie farebné), písacie potreby, čisté hárký papiera

Postup:

1. Žiaci sedia v kruhu na koberci/stoličkách.
2. Každý žiak si vyberie z „truhlice“ jeden obrázok.
3. Učiteľ vyzve žiakov, aby si pozorne prezreli obrázok, a popremýšľali o jeho obsahu.
4. Učiteľ vyzve žiakov, aby si posadali do lavíc, napísali krátky, vymyslený príbeh postavy (alebo postáv) na obrázku a dali obrázku výstižný názov.
5. Žiaci postupne čítajú svoje príbehy.
6. Po prečítaní príbehov učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:

Na základe čoho si vedel identifikovať svoje pocity?

Keď si sa na obrázok pozrel, čo v tebe vyvolal jeho obsah?

Čo ti robilo najväčšie problémy pri identifikácii citov?

Na čo si si spomenul?

Zažil si niekedy podobnú situáciu?

Ako by sa dalo pomôcť týmto deťom?

(obmenené Vargová, D. 2007, s. 17)

Názov: Poznáme sa?

Cieľ: Poznať a akceptovať odlišné a spoločné znaky svojich spolužiakov.

Postup:

1. Učiteľ oznámi žiakom jednu zo série charakteristík:
 - obľúbená farba,
 - obľúbený televízny program,
 - obľúbené jedlo,

- obľúbené zvierá,
- obľúbené predmety v triede,
- obľúbené domáce práce,
- obľúbené ročné obdobie,
- obľúbené hudobná skupina,
- budúce povolanie,
- počet súrodencov.

2. Učiteľ vyzve žiakov, aby chodili po triede a potichu hovorili odpoveď na učiteľom vyslovenú charakteristiku, napr. obľúbenú farbu, a vytvárali skupinky na základe zhody.

3. Vo vytvorených skupinkách diskutujú o danej charakteristike, čo majú spoločné a čo rozdielne.

4. Po uplynutí času (podľa potreby) vytvárajú ďalšiu skupinku podľa vopred danej charakteristiky.

5. V závere aktivity učiteľ vedie so žiakmi diskusiu:

Ocitol sa niekto v skupinke s niekým, o kom nepredpokladal, že by s ním mohol mať niečo spoločné/rozdielne?

Aké nové informácie si sa dozvedel o spolužiakoch?

Aký to bol pocit byť súčasťou väčšej/menšej skupinky?

Aký si mal pocit, keď si ostal sám?

(obmenené Hovorme o ľudských právach, 2001, s. 38-39)

Záver

Už niekoľko rokov sa v našom štáte hovorí o humanizácii školstva. Tá nie je možná bez dodržiavania ľudských práv. V tejto oblasti je efektívnejšie porušovaniu ľudských práv predchádzať výchovou na všetkých stupňoch škôl. Vzdelávanie je jedným z najdôležitejších krokov, ktorým môžeme dosiahnuť nielen ich rešpektovanie, ale aj ochranu a ich šírenie. Jedným zo základných pilierov zabezpečenia tejto výchovy sú pedagogickí zamestnanci, ktorí svojím pôsobením ovplyvňujú a formujú správanie žiakov a ich myslenie. Rešpektovanie a dodržiavanie ľudských práv zo strany pedagogických zamestnancov školy je najlepšia cesta ako v synergii s realizáciou vedomej a cielenej výchovy k ľudským právam možno dosiahnuť ich dodržiavanie a stotožnenie sa s nimi aj zo strany žiakov.

Škola je jedným z dôležitých miest, ktoré by sa formovaním mladých ľudí vhodne orientovanou výchovou malo stať prostredím, kde je dodržiavanie ľudských práv v prevažnej miere prirodzenou samozrejmosťou v každom medziludskom vzťahu i v každej činnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

Album ľudských práv. [online] [cit. 5. augusta 2007]. Dostupné na [www: <http://www.radaeuropy.sk/?245>](http://www.radaeuropy.sk/?245)

Co je vzdělávání k lidským právům? [online] [cit. 2. júla 2007]. Dostupné na [www: <http://www.amnesty.cz/kampane-projekty/Co-je-vzdelavani-k-lidskym-pravum/>](http://www.amnesty.cz/kampane-projekty/Co-je-vzdelavani-k-lidskym-pravum/).

Gibbs, J. 1994. Kmene – proces pre sociálny rozvoj a kooperatívne riešenie. Bratislava: Arimes s podporou Open Society Fund a Nadácie S. Kovalikovej na Slovensku, 1994. ISBN 80-967082-5-2

Hovorme o ľudských právach. 2001. Spracované podľa britského originálu Talking rights, taking responsibility. Banská Bystrica: Metodicko-pedagogické centrum, 2001. ISBN 80-8041-504-8

Križ, Martin a kol. 2005. Stručný katalóg ľudských práv s námetmi na ich uplatnenie v škole. Bratislava: Štátny pedagogický ústav. ISBN 80-89225-03-9

Kusý, Miroslav: Podoby diskriminácie. 2004. Vydal MIRIUS Bratislava s. r. o. pre Nadáciu za toleranciu a proti diskriminácii za finančnej participácie Európskej únie, 2004.

Matula, Štefan, Surová-Čulíková, Anna. 2006. Cesta k tolerancii. 1. vydanie. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave. ISBN 80-8052-277-4.

Národný plán výchovy k ľudským právam na roky 2005 – 2014. [online] [cit. 2. júla 2007]. Dostupné na www: <<http://www.minedu.sk/index.php?rootId=436>>.

Odporúčanie Európskeho parlamentu a rady z 18. decembra 2006 o kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie (2006/962/ES). [online] [cit. 23. júla 2007]. Dostupné na www:

<://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/sk/oj/2006/l_394/l_39420061230sk00100018.pdf>.

Povedzme nie diskriminácii. Príručka pre mimovládne organizácie. [online] [cit. 8. augusta 2007]. Dostupné na www: <<http://www.poradna-prava.sk/dok/manual9-web.pdf>>

Vargová, D. 2006. Ľudské práva a utečenci. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2006. ISBN 80-8052-270-7

Vargová, D. – Pilátová, N. 2006. Práva všetkých detí bez rozdielu. Prvé vydanie. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum Bratislavského kraja v Bratislave, 2006. ISBN 80-7164-418-8

Vargová, D. 2007. V najlepšom záujme dieťaťa. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2007. ISBN 978-80-8052-294-0

Wikipédia. Slobodná encyklopédia. [online] [cit. 23. júla 2007]. Dostupné na www: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%A1_str%C3%A1nka>

Názov : Otvorme dvere ľudským právam
Autor : Mgr. Dagmar Čtvrtníčková, Mgr. Tatiana Alexovičová
Recenzent : Mgr. Mária Ďurčeková
Jazyková úprava : Mgr. Mária Ďurčeková
Vydavateľ : Metodicko-pedagogické centrum Bratislava,
alokované pracovisko Prešov
Za vydanie zodpovedá : PaedDr. Ivan Pavlov, PhD., riaditeľ MPC AP Prešov
Tlač : Rokus s.r.o., Sabinovská 55, Prešov
Náklad : 300 ks
Rok vydania : 2008
1. vydanie

ISBN 978-80-8045-525-5

Nepredajné!

Určené pre vzdelávacie potreby pedagogických
zamestnancov škôl a školských zariadení SR.